

Patrimoni

La troballa del mosaic d'Ifigènia i l'escalenc Francesc Maranges i Juli

Lluís Buscató i Lluís Pons

ARXIU MUNICIPAL DE ROSES. FONS D'IMATGES. COL·LECCIÓ

Primer pla del mosaic anomenat del "Sacrifici d'Ifigènia", per l'escena mitològica que s'hi representa, el qual fou descobert l'any 1848. Aquest fou objecte d'una ràpida actuació protectora, consistent en la seva adquisició per part d'un grup de col·leccionistes i la construcció, posterior, d'una caseta d'obra al seu damunt, per tal de garantir-ne la seva conservació.

L'objectiu del present article és simplement aclarir les circumstàncies que envoltaren la troballa del mosaic romà aparegut el 1848 a les ruïnes de l'antiga Emporion, el qual rep el nom d'El sacrifici d'Ifigènia per l'escena mitològica que s'hi representa. Alhora, també pretén aclarir la identitat d'un dels seus principals descobridors, Francesc Maranges i Juli, que havia quedat emmascarada per un inexplicable error historiogràfic, ja que des dels anys quaranta fins a les publicacions més recents se l'ha confós amb el seu fill, el jurista Josep Maria Maranges de Diago.(1) L'oblit afecta, a més, altres aspectes de la seva persona: Maranges fou president de la Diputació en dues ocasions –la primera, del 1864 al 1865, i la segona, el 1872–, i quan s'esmentava la seva actuació com a polític s'oblidava, inexplicablement, la seva primera presidència.(2) En definitiva, a través d'aquest breu treball es pretén rememorar la seva figura i reivindicar la seva aportació al redescobrim i difusió de l'antiga ciutat grecoromana d'Empúries.

Les circumstàncies d'una descoberta cabdal a l'antiga Emporion i la identitat d'un dels principals protagonistes

El context històric de la troballa(3)

En primer lloc, cal esmentar que la troballa del mosaic s'ha d'emmarcar en un context polític i cultural molt diferent a l'actual. El nostre país es trobava tot just immers en el procés de creació del nou Estat liberal, les estructures polítiques del qual encara es trobaven en plena formació. És, doncs, dins d'aquest procés, a voltes cruel i violent, on cal situar l'aparició de les primeres entitats públiques encarregades de protegir el patrimoni historicoarqueològic, fet que suposà l'inici de la institucionalització d'un moviment, bàsicament antiquarista, de revaloració dels objectes materials que ens havia llegat l'antiguitat grecoromana. Concretament, a l'Estat espanyol les primeres entitats públiques encarregades de protegir el patrimoni historicoarqueològic van ser les comissions provincials de monuments, que es crearen l'any 1844, coincidint amb l'inici de la dècada moderada i l'aturada del procés desamortitzador. Aquest, a la pràctica, havia comportat l'expropiació i posada en venda de multitud de propietats dels ordes religiosos, entre les quals hi havia importants monuments i objectes d'art que, conservats des d'època immemorial, s'havien vist abocats a una situació de precarietat que amenaçava amb la seva ruïna o destrucció. Les comissions, però, malgrat que en teoria pretenien posar fre a aquesta situació, de fet es trobaven mancades de mitjans per fer-hi front. Concretament, la seva actuació va estar mediatitzada ja des de la seva mateixa creació per un seguit de mancances estructurals: en primer lloc la falta d'una capacitat executiva, ja que es definien com a òrgans purament consultius, sense capacitat d'actuació; en segon lloc, el caràcter honorari dels seus càrrecs; i, finalment, la seva excessiva burocratització i dependència del cap polític de la província, el governador civil, que n'era el

president.(4) A això, a més, calia afegir el fet que les comissions eren la resposta de l'Estat a una situació molt concreta: la protecció del patrimoni històric i arqueològic posat en perill per la seva pròpia actuació desamortitzadora, de manera que la capacitat d'aquestes entitats per intervenir en àmbits privats era, a la pràctica, nul·la. En conseqüència, l'excavació d'un jaciment arqueològic, i la posterior venda dels objectes que s'hi trobessin, entrava dins de l'àmbit privat, sempre que es realitzés en un terreny propietat de l'excavador o amb el permís del propietari. És en aquest context mancat totalment d'un marc jurídic on cal emmarcar l'actuació que propicià la descoberta del mosaic.

El jaciment d'Empúries i les primeres excavacions

Deixant de costat les nombroses intervencions que havien tingut lloc al solar de l'antiga ciutat, ja fos per obtenir-ne materials susceptibles de ser reutilitzats en noves construccions o per extreure'n objectes preciosos, que servien per engruixir la col·lecció d'algun antiquari, la primera actuació pública en el jaciment tingué lloc a mitjan anys quaranta del segle XIX. En principi l'excavació havia de ser dirigida pel religiós i pedagog Julián González de Soto (1803-1864), el qual havia estat comissionat l'any 1843 per dirigir-ne les activitats arqueològiques. Tanmateix, aquest en principi era un encàrrec sense contingut, atès que no anava acompanyat de cap subvenció econòmica. Posteriorment, però, el 1846 la Diputació de Girona concedí una subvenció específica per afrontar les excavacions, fet que comportà que s'iniciessin els treballs al jaciment.

No obstant això, a causa de les seves múltiples ocupacions —el 1847 es trobava a Madrid, on dirigia l'Escola Tècnica—, González de Soto no va

poder continuar fent-se càrrec de les excavacions.(5) En conseqüència, se'n feu càrrec Gabriel de Molina, resident a l'Escala, el qual, a banda de cap de la duana i secretari de l'Ajuntament de la població —entre 1844 i 1852—, era un important col·leccionista que posseïa nombrosos objectes emporitans, i també havia estat l'autor del capítol dedicat a Empúries del *Diccionario Geográfico-Estadístico-Histórico* de Mahoz, on ja havia reclamat, insistentment, la necessitat de fer excavacions al jaciment per evitar que es perdessin per a la ciència tots els tresors que contenia.(8)

Les excavacions es concentraren en l'àrea de la neàpoli, en les restes d'un dels pocs edificis que sobresortien de les sorres, el qual era interpretat per Gabriel de Molina com un possible temple (en realitat es tractava de la basílica paleocristiana que s'alçà a l'àrea de la neàpoli reaprofitant les restes d'uns antics banys).

Sense entrar amb detall en el procés d'excavació, que s'allargà fins a l'any 1848 —i que tenim intenció d'estudiar en un treball posterior—, cal dir que els seus resultats foren decebedors, malgrat la importància i qualitat de les troballes, ja que hom esperava trobar-hi una nova Pompeia i això, com era d'esperar, no es produí. En conseqüència, la Diputació de Girona no va renovar la subvenció, la qual cosa provocà l'abandó de les excavacions. Tanmateix, al final del mateix any 1848 tingué lloc la troballa casual del conegut mosaic d'*El sacrifici d'Ifigènia*, suposadament en el moment de plantar una vinya en el terreny conegut com «les muralles d'Empúries». Un cop descobert, el mosaic atragué immediatament l'atenció d'un grup de persones de l'Escala i Girona, els quals van adquirir el terreny on es trobava. Poc després, els compradors construïren una caseta d'obra per protegir la seva propietat acabada d'adquirir, per tal de protegir-la del pas

Vista parcial de la basílica paleocristiana de la neàpoli d'Empúries, a principis del segle XX, tot just acabada d'excavar per la Junta de Museus.

del temps i dels homes —actuació del tot lògica, si hom té present el context històric en què es movien i que hem descrit breument en el primer apartat d'aquest treball—. Ara bé, ¿qui eren aquests compradors i què pretenien aconseguir amb la compra del mosaic? Si es té en compte que dins del grup de compradors detectem el mateix Gabriel de Molina, el destacat membre de la Comissió de Monuments de Girona i important col·leccionista Joaquim Pujol i Santo (? - 1885) i Francesc Maranges i Juli, de qui parlarem a continuació, creiem que la seva intenció només podia ser evitar la destrucció de l'obra. És a dir, com que eren gent relacionada amb els cercles polítics i culturals de la província, i també importants col·leccionistes d'objectes antics, cal interpretar que, en origen, van actuar amb una voluntat antiquarista i protectora, que era vista com l'única factible ateses les característiques del jaciment i la manca de mitjans econòmics i interès per part de les entitats públiques encarregades de la protecció del patrimoni. Fins i tot, a tall d'hipòtesi, hom pot plantejar-se si el grup de compradors, en la seva majoria, no haurien estat membres d'alguna mena de junta delegada a l'Escala per la Diputació de Girona(7) per tal de controlar directament les excavacions del jaciment. Ateses les males comunicacions de l'època i la necessitat de tenir un control directe sobre les excavacions, era lògic que hi hagués algun tipus d'organisme delegat a la població de l'Escala per controlar directament les activitats. Per exemple, el 1908, quan l'Institut d'Estudis Catalans va reiniciar les excavacions, es formà una

junta delegada per realitzar aquesta funció de control i seguiment.

Finalment, caldria destriar qui d'aquestes persones portava el paper director, qüestió que creiem cabdal per entendre tot el procés. Segons la nostra hipòtesi, es tractava de Francesc Maranges i Juli. Bàsicament arribem a aquesta conclusió per les raons que detallem a continuació:

— En primer lloc, perquè dels diversos membres de l'associació de compradors era el més ben situat en l'àmbit polític —com veurem en l'apartat següent— i, molt probablement, també en l'econòmic.(8)

— En segon lloc, resulten reveladores les següents afirmacions del poeta i historiador Víctor Balaguer en la seva *Historia de Cataluña*: «En el pueblo de La Escala, junto a Ampurias, vive el señor Maranges, rico propietario —actualmente diputado a Cortes por Gerona— que ha consagrado parte de su vida a hacer excavaciones en Ampurias, a ayudar a los que las han hecho, a buscar datos y recuerdos de aquella ciudad, a recoger preciosidades y tesoros artísticos en aquellos arenales. También vivía entonces en La Escala otro sugeto no menos apreciable, el Sr. Molina, que secundaba a Maranges en sus trabajos».

— Finalment, en tercer lloc, el fet que fossin els seus descendents els qui obtingueren el control sobre el mosaic, fins que fou adquirit per la Comissió de Monuments, creiem que acaba de clarificar l'assumpte.

En conseqüència, creiem lògic pensar que el factòtum de tot l'afer fou Francesc de Maranges i Juli. Però ¿qui era aquest escalenc que malaura-

dament ha quedat oblidat per la historiografia fins al punt que, com ja s'ha vist, hom el confonia amb el seu fill Josep Maria Maranges de Diago?

Francesc Maranges i Juli, antiquari i col·leccionista d'antiguitats

Francesc Maranges va néixer a la vila de l'Escala el 1803, en el si d'una de les més importants famílies d'hisendats de la població. Cursà estudis universitaris d'advocacia i dret civil, i l'any 1829 es doctorà en dret civil i canònic, si bé sembla que no va exercir mai la carrera jurídica. Com a cap militar i polític començà a destacar l'any 1837, en què dirigí la defensa de l'Escala, el 25 d'octubre, enfront de la partida del cap carlí Benet Tristany. Aquella acció, en què resultà ferit al coll, culminà amb una important derrota de les forces carlines, que perderen una cinquantena d'homes en l'atac, entre els quals la imaginació popular havia inclòs el pare de Francesc Savalls, futur capitost militar de la tercera carlinada a Catalunya.(9) Posteriorment, Maranges fou diputat a Corts el 1859 i, com ja s'ha esmentat, president de la Diputació Provincial de Girona de 1864 al 1865 i, novament, el 1872. Política-ment era d'idees progressistes i amic personal del general Prim. En concret, hom deia que l'havia hostatjat a casa seva quan Prim era perseguit per un dels seus diversos intents de pronunciament contra el govern d'Isabel II. Posteriorment, el 1868 participà en la revolució anomenada «La Gloriosa» —que desembocà en l'expulsió, momentània, de la dinastia borbònica del tron d'Espanya— com a membre de la junta revolucionària de l'Escala;(10) el seu fill, Josep Maria Maranges de Diago, va formar part de la de Girona.

L'interès per les antiguitats li venia de família, ja que el seu il·lustre avantpassat Josep Maranges i Marimon en

Francesc Maranges i Juli, col·leccionista d'antiguitats, va ser diputat a Corts i dues vegades president de la Diputació de Girona

posseïa una important col·lecció i també era autor del primer estudi monogràfic que es realitzà sobre el jaciment: *Compendio histórico, resumen y descripción de la antiquísima ciudad de Empurias*. Aquesta obra, si bé té un sentit crític limitat, ja que està farcida de dades llegendàries, aporta una interessant descripció de les restes que eren visibles a l'època, alhora que descriu un seguit d'objectes arqueològics —molts dels quals avui dia s'han perdut— que l'autor va regalar als seus amics i, fins i tot, al príncep d'Astúries, el futur Ferran VII.(11)

Francesc Maranges i Juli, doncs, seguint aquesta tradició familiar, era amant de col·leccionar objectes i preciositats (com es deia a l'època) provinents del jaciment, de les quals n'hauria arribat a posseir un volum increïble si no hagués estat perquè tenia per costum fer-ne donació a amics i coneguts, tal com ens descriu Víctor Balaguer:

«Maranges, en particular, es hombre que hubiera podido tener, si

hubiese querido conservarlo, un museo capaz de dar envidia al de muchas sociedades; pero ha preferido, liberal y espléndido, regalarlo todo. Sólo conserva algunas cosas, pero éstas son de raro mérito y de gran valor artístico».

Aquest tarannà també és confirmat per Pedro Martínez Quintanilla en la seva obra *La provincia de Gerona. Datos estadísticos* —publicada durant la primera presidència de la Diputació del mateix Francesc Maranges—, on afirma que per les mans de l'esmentat col·leccionista havien passat al llarg dels anys aproximadament uns sis mil objectes.(12)

A tall de conclusió

En resum, a través d'aquestes línies hem pogut fer una ràpida ullada a l'actuació protectora del patrimoni que es desenvolupà al llarg de les dècades centrals del segle XIX a la població de l'Escala, darrere la qual es trobà la figura, entre d'altres, de Francesc Maranges i Juli. Probablement, vist amb ulls

actuals, la seva actuació sembla pobra, i fins i tot contradictòria, perquè actualment resulta difícil entendre que, per protegir-les, les restes del patrimoni històric i arqueològic s'haguessin de privatitzar. Tanmateix, no hem d'oblidar que fins fa poc temps el concepte de bé patrimonial, digne de ser protegit i conservat, era molt diferent de l'actual. Alhora, cal tenir present que la manca d'una normativa protectora i la poca capacitat de maniobra que tenien els ens creats per l'Estat per protegir el patrimoni feien impossible anar més enllà. En conseqüència, cal entendre que el fet de privatitzar el mosaic en el moment de la seva descoberta no fou un acte negatiu, sinó l'única forma de garantir-ne la conservació, fins que amb els anys no sorgiren una nova percepció i una normativa protectora que permeteren actuar sobre les restes antigues propietat de persones privades.

Lluís Buscató i Somoza i Lluís Pons Pujol

són estudiosos de les primeres excavacions arqueològiques a Empúries.

Notes

- (1) Creiem que la confusió prové d'un error en la interpretació de les fonts que utilitzà Joaquim Pla i Cargol en la elaboració de la seva obra *Biografías gerundenses*, on per primera vegada detectem aquesta confusió. Vegeu: PLA I CARGOL, J., *Biografías gerundenses (Gerona y sus comarcas)*, Girona: Pla Dalmau, 1948.
- (2) Sorprenentment, en la història de la Diputació de Girona no consta aquesta primera presidència de Francesc Maranges, que és fàcilment constatable en els llibres d'actes de la mateixa Diputació dels anys 1864 i 1865. Vegeu: Arxiu Històric de Sant Josep. Fons Diputació. Llibres d'actes de la Diputació de Girona. Lligall 14.
- (3) Les circumstàncies que envoltaren la troballa del mosaic i la seva posterior adquisició per la Comissió de Monuments de Girona es troben més àmpliament estudiats a: BUSCATÓ I SOMOZA, L.; PONS I PUJOL, L., «La troballa del mosaic del sacrifici d'Ifigènia a Empúries i la seva posterior adquisició per la Comissió de Monuments de Girona. Uns fets poc coneguts», dins *Empúries* (2002), en premsa.

(4) GANAU I CASAS, J., *Els inicis del pensament conservacionista en l'urbanisme català (1844-1931)*, Barcelona, 1997, p. 31-32.

(5) NOLLA I BRUFÀU, Josep M.; SAGRERA, J., *Ciutats impuritanes coentarianes. Les necròpolis tardanes de la Neàpolis*, Girona: Estudi General, 15, 1995, p. 33.

(6) MADOZ, P., *Diccionario Geográfico-Estadístico-Histórico de España y sus posesiones de Ultramar*, ed. Antoni Pladevall, vol. I, p. 51 (el volum on es fa aquesta descripció va ser publicat originalment el 1845).

(7) Malgrat que les fonts esmenten que fou la Comissió de Monuments de Girona qui dirigí les excavacions, aquesta no es constituí formalment fins al 1847, i no inicià les seves activitats normals fins al 1851. En conseqüència, tal com ha proposat Francesc Riuro, cal pensar que amb anterioritat a la creació de la Comissió de Monuments de Girona hi havia una comissió o junta provincial, no oficial, sostinguda per la Diputació. Vegeu: RIURO, F., «Empúries i la Comissió Provincial de Monuments de Girona», *Associació Arqueològica de Girona. Quadern de Treball*, número 8, Girona, 1995, p. 59 i 60.

(8) Cal no oblidar que a final del segle XVIII i al llarg del segle XIX el patrimoni Maranges era el més important de l'Escala, vila d'on eren originaris la majoria dels compradors del mosaic. En tot cas és força revelador que al cementiri marítim de l'Escala, la construcció que més destaca del conjunt és la capella familiar de la família Maranges.

(9) MUNDET I GIFRE, Josep M., *La primera guerra carlina a Catalunya. Història militar i política*, Barcelona: Edicions de l'Abadia de Montserrat, 1990, p. 244.

(10) Per a una breu biografia de Francesc Maranges, vegeu: RAHOLA, C., *Vides heroïques*, Girona: Tallers Gràfics de la Casa d'Assistència i Ensenyament, 1923, p. 147.

(11) Per a més dades sobre Josep Maranges i Marimon, vegeu: LLOBET I MASACHS, Santiago de, «Notes per a una biografia d'en Josep de Maranges i Marimon, primer historiador-arqueòleg d'Empúries», *Fulls d'Història Local*, núm. 7, 1989.

(12) MARTÍNEZ QUINTANILLA, P., *La provincia de Gerona. Datos estadísticos*, Girona: Diputació de Girona, 1865.